

869 (6)

5869 author's original

K24/11

21 MAR 1951

11-32*

1/32

*man's life
(cont.)
L.H.*

NDZIMANA YA 8.

NDZIMANYANA YA 5.

Ntsanwisi, H.E.

~~A 13/1/11~~

32 pp.

Mahlayisele ya vavasati.

1.

Wansati loko a tekiwa e mutini hi leswaku a ta ta veleka vana ni ku andzisa rixaka ra nuna wa yena. Loko wansati o na fika e vukatini o yima a nga veleki, ^u ta laveriwa mirhi mbeleke ya yena yi ko yi ntshunxeka; loko swi tsandza i khombo ra yena loyi wanhwanyana. Ku rhula ku nga ka ku nga vi kona e mutini; ^u mihakari mihwana swa endleka leswaku vukati byi fa.

2.

Loko nhwanyana o na fika e vukatini e tikumela swihlangi ku tsaka ku kulukumba e mutini, vuntswaka ku hava, ^u nwana ^u hlanganisa hikwavo va rhandzana laha mutini, hikuva hi lexi loyi wanhwanyana a nga tekiwa leswaku a ta tihela xona, ku nga ku veleka vana.

Swiyila.

1.

Loko ku ri ni nkosi, ku ririwa munhu loyi a nga lova, masangu hikwawo ma fanela ku basa, hi leswaku a ku na wanuna laha ~~mu~~ mutini, loyi a fanelaka ku ya e sangweni. Loko vafana va ri NGOMENI va yimba, masangu ya yila, loko nyimpi yi humile ku ya hlasela, loko ku ri ni vuvabyi laha mutini, vuvabyi byi nga nyanya, ni ku endla khombo; e nyimpini matlharhi ya mi karihela.

2.

Wansati loko a tintshunxile, a humile ndlwini, ^u ta fanela ku anwisa nwana wa yena, a ko a tihela a languta henhla (vona niwheti); kumbe a ya nambyeni (hlamba), ku va kona a nga tlhelelaka sangweni; Nkarhi lowu a hi ku veleka vana, kambe i ku tlanga; (hi leswaku loko wanuna a twa leswaku swa huma ^u fanele ku hlomula swi humela handle. Vanwana a va ki va endla sweswe, va tshika masangu ku fika loko va vona nwana a kurile, va lumula, va lava ^u nwana; sweswe swi endleka e ndzhaku ka malembe mambirhi kumbe marharhu kumbe mune e ka vanwana.

3.

Wansati hambu a navela nuna wa chava ku vula, hikokwalaho swi le ka wanuna ku vona le'swi fanelaka ku endliwa leswaku vutomi byi ta

famba swinene laha mutini. ^wWanuna ^u fanele ku pfuna nsati wa yena loko swi fanela leswaku a nga ti famba a tilavela. Kwalaho swi endla vugangu. Vanwana vavasati va taleriwile, va rhandza ku tshama va hlangana ni wanuna^u loko va ta hanya swinene; kutani ku lungisa swona hi loko nuna a ri ni ku twisisa.

4. Emindyangwini ya matshengwe, nsati wunwe^w ta esangwini hi nkarhi. Nsati loyi a fanelaka ku hanya ni nuna^w tshamisa (etlela) na yena a ko a teka khuri, a tama a ha ri na yena khuri ri ko ri va ni tinwheti. Loko ri vonaka swinene va nga avana. Wansati loyi a nga ni nwana loyi a nga nkulu, loyi a fanelaka ku lumuriwa hi yena loyi a languteleke ku ya enghena endlwini. Loko ku nga ri ni loyi nwana a nga nkulu ku lawa ku lumuriwa, wanuna^w to wisa nkarhinyana, kutani a sungula yena nsati loyi wu nga nkarhi wa yena ku ta endlwini. Na yena^w ta va kw^alaha ndlwini ku fikela loko a tekile khuri; na yena a a nga humi xikanwe, kambe^w ta hanya e ndlwini ya nuna ku ko ku hundza tinwhetinyana, na yena a huma a nyizela^w nwana.

5. A swi endleki leswaku wanuna a ya ka vasati va yena hikwavo nkarhi wunwe. Swi nga tala ku nwi hoxisa. Hi leswaku a nge ku tivi laha a nga fa kona. Ku fanela ku nghena hi wunwe-wunwe, a ri karhi a pima ni ku titwa, a ta tiva laha a faka kona.

6. Mindyangu yi hambene. Ndyangu wunwana ni wunwana wu endla swa wona. Vanwana va lumulela(a va undli vana). Wansati^w kuma vana hi ku hatlisa, a va anwi va kolwa. La'vo tano va hlekiwa, vatswari va va holovela, swi vile swi na tingana. Vanwana va teka malembe mambirhi, vanwana marharhu ni ku tlula. Kambe la'va endlaka swinene hi la'va tekaka malembe marharhu; loko na swona munhu a hlwela va ri^w lahla xuma, hikuva nsati loyi^w tele ku ta veleka, ^wfanele ku veleka, a nga onhi nkarhi. Na swona a nga fanelanga ku veleka lembe rinwana ni rinwana a nga telanga ku ta dlawa, na yena i munhu.

7. Enkarhini lowu wansati a nge ndlwini ni nuna wa yena, loko a nga ti twi swinene e mmirini a nga fanelanga ku ta e sangweni, wa wisa. swi tano ni ka yena nuna. Na koma loko wansati a languta henhla a nga

tshineleriwi wa vabya. Vanhu a va fani, wansati ^{wu} rinwana ni ^{wu} rinwana
^u tiva mirhari ya yena, ni leswaku xana swi nwi tuka masiku mangani
 e ku languta ehehla.

8.

Doko ~~ni~~ masiku lawa wansati a vonaka nwheti ha wona ma tshinela,
 fanelo ya yena hi ku byela nuna leswaku masiku ma fikele, swi ri leswaku
 a ta hambana na yena. Swi ni khombo ngopfu, hikuva loko a nga nwi byeli
 swi ngo tshuka swi humelele ni vusiku, kutani kwalaho swi nga endla
 khombo. Vanwana vavanuna va ni ku ka va nga twi, va ala ku byeriwa;
 loko a ringeta kambe ku karhata loyi wanhwanyana, yena ^u to byela
 vakulukumba. Loko vona va swi tivile va ta nwi holovela. Loko a nga twi
 ku byeriwa a nga ka a nga lalami.

9.

Wansati loko a languta ehenhla masiku marharhu, ^u ta tlhela a
 hlaya masiku marharhu a nga si pfumela ku hlangana ni nuna. Swi endlela
 leswaku mmiri wa yena wu hola. Kambe nawu lo'wu tiyeke ~~hi~~ lowu vavasati
 va layiwaka wona hi leswaku loko a vona nwheti ^u fanela ku hlaya masiku
 ya ntlhanu na mambirhi, hi ra ntlhanu na marharhu a sindza yindlu, a
 vuya e sangweni ni madyambu. ~~Le swinwana sw sw~~ Loko swi ri le'
 swinwana i vuxiya-xiya bya vutomi.

10

Loko wansati a vona nwheti ni vusiku swi tiviwa swinene leswaku
 siku rinwana swi nga endla mhangu, kwalaho ^u ta tshunguriwa leswaku a
 yi vona ni nhlikanhi. ~~Na kambe~~ ----- rifu kumbe vukwata

11-12

~~Na~~ kambe loko wansati a vona nwheti masiku la'ma tlulaka
 marharhu (3), ^u laveriwa mirhi a tshunguriwa hikuva swi komba
 swinene leswaku a nga tsakanga, a nga hanyi swinene e mmirini wa
 yena; a nga va a ri ni vuvabyi lebyi va nge i NOMBE. Vuvabyi lebyi
 bya nombe i ngati yi teleke ngopfu e mmirini wa munhu. Le'swo tano
 swa sivele ni mbeleko.

11

Nawu lowu wa masiku ya ntlhanu na mambirhi wu pimeriwa e
 ka wansati loyi a hetisekeke, loyi a hanyaka swinene e mmirini wa
 yena. Loyi a tlulaka masiku marharhu loko a tshunguriwile swi ta

tlhelela kambe kwala ka masiku lawa marharhu, kutani / ta fanela ku tibasisa hi siku ra ntlhanu na marharhu, a sindza yindlu, kutani ni madyambu a vuyela e sangweni.

Ku hika.

12' Nkarhi wunwana wansati / hundziwa hi nkarhi wa yena, kutani a ehleketa leswaku / takile khuri, kasi hi nwheti le'yi tlhandlamaka / ta tlhela a hlamba a hlamba. Loko swi endlile hi ndlela leyi swi ta nwi talela (hi leswaku ku ta huma ngati yo tala ku tlula masiku). Mhaka leyi yi tala ku endla khombo ngopfu. Loko wansati lo'wo tano o na heta ku hlamba nuna wa yena o hlangana na yena / ta khomiwa hi xifuva, a kohlola, a fa, / kambe swa endleka leswaku loko a hatlisa ku vula swa ha ri swintswaha, swi laveriwa mirhi ya swona, a nga hnya, hambi a ta va xifuta. Loko swi tshuka swi humelela hi ndlela leyi wansati / fanela ku yiriwa, a ko a hlamba karharhu ku va kona e nuna a nwi tshinelelaka.

13' Mhaka leyi ya fana ni ya loko wansati a feriwile hi nwana lo'ntsongo. Vanwana vavasati va hatlisa ku hlamba e ndzhaku ka loko va kumile xihlangi, kasi vanwana va hlwela. Loko a feriwile / fanele ku yila, a kondza a hlamba ka ntlhanu na kanwe, ku va kona a hlanganaka ni nuna wa yena. La'va ehleketaka leswaku nkarhi lowo wu lehile va fanela ku tirisa mirhi, leswaku mmiri wa lo'wansati wu hatla ku titimela. Swi nga ri tano i khombo ra rifu kumbe

14' vavasati la'vo biha, loko ku ni ni mhaka leyi a vonaka leswaku ruhwa (sickly) loko a ngo dlaya nuna wa yena / ta sala a vevukeriwa, wa swi kota ku nwi fihlela loko a vona nwheti. Kambe leswi a swi tali ku humelela. Loko swi humelela swi vuriwa VULOYI, kutani munhu loyi a nga NOYI ndlela ya yena i yinwe ntsena; / faneriwa hi rifu. Vo bohelela ribye e nhanwini, va susumetela e xidziveni. Vavasati va va-Tsonga mhaka leyi va yi fundzile ngopfu. Minkarhi yo languta ehenhla loko yi fika a nga hlweri ku vula, na swona a nga pfumeri leswaku nuna wa yena a nwi tshinelela; loko a nga nwi karhata loko a nwi byerile, wo ya byela la'vakulu, vona va ta nwi hlovela, a a nga ha engeti.

Handle ka loko wansati a vabya a nga swi kotl ku alela nuna foko a ku a hwi andlalela sangu. Mhaka le'yo tano a yi tali ku humelela e ka vanhu la'va hanyaka a ri nuna ni nsati; yi humelela ntsena loko byi ri vukati byo sindzisiwa; nhwanyana a komba leswaku a nga hwi lavi loyi wanuna.

Swiyila e ka loyi a tikeke.

Loko wansati a tikile ^M ni xitekela, hikokwalaho a nga fanelanga ku languta ngopfu swilo le'swo ka swi nga sasekanga. ^M fanela ku ka a nga languti vanhu la'vo swarna, hwana e ndzeni a nga tekela swona.

A nga fanelanga ku rhwala swilo le'swo tika swi nga ta hwi vavisela enwana e ndzeni.

A nga fanelanga ku ramba r'endzo ro ya kule laha a pelaka milambu. Khale milambu leyi a yi fumbiwa hikokwalaho ka ku chava e valala; kutani mirhi leyi ya swi kota ku onhela wansati e khuri.

A nga faneli ku tshama a vavisekile, a hlundzukile, hwana a nga ta tela hi mahavana, a ta tlhutha xikuvi loko a velekiwa. Loko yi tshuka yi humelele mhaka le'yo tano, hwana a a nga anwi; ku fanele ku phahliwa. (1) Ku nga cheriwa nkuma e matini, ma halatiwa ku ri karhi ku vulavuleriwa swiviti leswi, ni ku swi herisa. (2) kumbe ku nga khandlatiwa matluka ya nkanyi ma cheriwa matini ku phahliwa ha wona. Loko ku endlwile sweswo hwana ^M ta anwa, milandzu yi herile; na swona swa khoma loko munhu a lava ku tintshunxa, swa hlwerisa.

Wansati a nga fanelanga ku hakarha maduku (minturhu) hambu a ri tata wa kona a nga fanelanga ku hakarhela. Hambu loko a rhwele a swi fanelanga ku tamela xihwana xibya hi mavoko. Mirhwalo leyi yi nga tikela hwana loko a huma a yi rhwele.

Wansati a nga fanelanga ku dya ngopfu matimba, kumbe timanga, timongo ni mbvacha; hikwaswo leswi swi nga endla leswaku swi karhata ni ku nononona loko a tintshunxa.

1. E timhakeni leti ku ni swinwana le'swi fanelaka ku tsundzūkiwa;
 Ku ni mukhuva wunwana lo'wu vuriwaka ku tlanga mileve. Mukhuva
 lowu wu kona e xikarhi ka va-tsonga hikwavo. Wu tlangiwa hi
 vanhwanyana la'vatsongo. Va koka mileve leyi masiku hikwawo, yi
 kondza yi leha. Vanhwanyana lava va endla mukhuva lowu va
 hlengeletene, yi ri karhi yi pimiwa ku vona loyi a nga ni le'yo
 leha ku tlula vanwana. La'va nga ni tinyama le'to olova yi kokeka
 yi leha, yi tlula ya vanwana; kasi ka vanwana swa nononwaha, hambu
 va ringeta a swi lehi ku fika laha va rhandzaka kona. Loyi mileve
 ya yena yi tlulaka ya vanwana va ri; Yi ringana ni timpik^w ta
mangadyani. Loyi a nga ~~ko~~ mileve wa hlekiwa. Loko a tekiwile
 nuna wa yena ^w ta pfumala swo tlanga ha swona, ku titsakisa loko
 a ri ni nsati wa yena e sangweni. Makaka a ma nga khuturiwi, a ma
 nga juveriwi; kumbe a ku ri ku pfumala swo juvela ha swona, hikuva
 a swi endleki ka nhwanyana ku komba nhwanyana kulobye vuyena.
 Sweswi va juvela, hikuva ku ni mirhi ya xilungu leyi wa kotaka ku
 yi tirhisa yi kulula makaka va sala va basile.

2. Ku ni ku tlanga ka majaha ni vanhwana; nhwanyana a nga
 pfumeri leswaku jaha ri enghenisa, kambe wo mana hi mindzhumbi.
 Kwalaho nhwanyana nyangwa yi pfuleki, wo tshamisa a ri loyi a
 nga tiviki wanuna, hikuva a va enghenisi vo mana kunene hi
 mindzhumbi. Timhaka leti va ti dyondzisiwa e tingomeni ta vona;
 ngopfu-ngppfu e tingomeni ta vavasati. Kwalaho a ku na loyi a
 tekiwaka kumbe a tekaka a nga tivi leswi ku endlisiwaka xiswona
 loko ku hlanganiwa.

3. Masiku lawa a swi tano. Vunyingi bya vanhu va kereke va ri:
 Mukhuva leyi yi bihile, kutani majaha ni vanhwanyana a ^{va} swi swi
 endlisiwile leswi; hikokwalaho la'vo tano ni siku va tekanaka va
 kohleka leswaku xana swi endlisiwa ku yini.

Hi tlhelo ra ku hlangana swo pimiwa hi laha matimba ya
 munhu ya nga hi kona. Vanwana vavanuna va hlwela ku pfukelwa.

Hikokwalaho swi lava leswaku a sungula hi ku khoma-khoma nsati mavele, na wona mmiri, na yona mileve, kutani loko a pfukeriwile ku va kona a enghenisaka; kasi vanwana va ni matimba ngopfu, va pfukelwa xikanwe, ^w k^walaho wanuna wa swi kota ku ya xikanwe e ka wansati va nga sungulanga hi ku tlanga.

5.

Vanwana vavanuna va rhandza leswaku loko va hlangana wansati ^w fanele ku hlanama, wanuna a va e henhla ka yena; leswi swa vavisa e ka vanwana vavasati loko va tikeriwa hi wanuna; kutani wansati a nga twi ntsako wa kona. ^k Kasi vanwana vo etlela va xaxamele. Wansati a nga tikeriwi, na yena ^w tshuxekile, ^w twa ntsako wa ku hlangana, wa tiphina ^w na yena wanuna wa swi kota ku enghenisa swinene ku fika laha ntsako wu hetisekaka, kasi loko wansati a hlanamile ko enela ku enghena nhloko ntsena, a swi hetisi ntsako.

6.

Wansati na yena ^w ni ku navela wa ^w wanuna, kambe hambu a swi twa a nga swi koti ku byela nuna, e ka wansati swa ~~chavisa~~ chavisa, yena wo amukela ntsena loko ku vula nuna. Nkarhi wunwana a nga swi komba hi ku ambamba nuna hala mahlweni, loko nuna a pfukelwa ^w to endla leswi a swi lavaka, kutani swi hetisa ku tsaka ka yena.

7.

Swa vuriwa leswaku na yena wansati ^w ni matimba lawa ma humaka e ka yena. Swa endleka leswaku loko va hlangana wanuna xo tshuka xi lo pyatsa ku nga si huma nchumu. Sweswo swi karhata ngopfu. Loko swi humelele hi ndlela yoleyo, wanuna ^w fanela ku sala e sangweni, wansati a ya lava murhi a ta ^w ni nyika. Loko swi ta va swinene e ndzhaku ka nkarhinyana ^w ta pfukela. Va ta hlangana, loko a kota ku balesela, swi ta va swi lulamile; kutani a nga pfuka loyi wanuna. Loko a nga pfuka a nga rhangangi hi ku endla nawu lowu, ri ta va khombo e ka yena, swa dlaya.

Vavasati va tsakela ngopfu wanuna loyi a swi kotaka ku va tela karharhu kumbe kamune vusiku byi^wwe. ^{va} Va kona vanwana vavasati la'va tsaneke ngopfu emmirini wa vona, la'va nga amukelaka wanuna kanwe, kasi ra vumbirhi a swa ha vuli nchumu e ka vona.

Vanwana la'va swi fundzeke ngopfu ku hlangana ni vavasati va swi lavela ni mirhi ya swona. Loko munhu a dya Rivangalala ri ta nwi nyika matimba yo fana ni ya huku, a nga tirha mi^hkarhi hikwayo a nga karhali. Mirhi leyi yi tirhisiwa ngopfu hi tihosi.

9. Nkarhi lo'wunene wa ku hlangana ka varhandzani hi ni madyambu hi leswaku ni vusiku. Swigangu swi nga hlangana hambi wu ri nhlikanhi kwalaha va nga tshukaka va kumana kona va kuma leswaku swi nga endleka ku tirha entirho wolowo.

10. Vanhu va etlelana va ri vambirhi, a swi endliwi ku etlelana mi ri karhi mi voniwa, swa yila. Loko munhu a ku a tifambela o kuma vanhu va etlelana va ~~ni~~ hlolela, va fanele ku nwi nurhulula ku nwi nyika xanchumu.

11. Loko xi ri xigangu, va etlelana laha ku nga ni swihlangi le'swi etleleka, a swi na mhaka. Wo yiva a suka a tifambela. Loko loyi wansati a anwisa ^w fanele ku tola vudzonyo (vununa) swi nga ti tshuka swi (nga ti tshuka swi) karhata xihlangi. Hi leswaku ^w tola ni mavele laha nwana a anwaka kona.

12. Vanhu la'va ha ku tekanaka, hambi va ri la'va nga tekana masiku loko va lava ku kuma xihlangi va fanela ku hlangana masiku hikwawo, va endla hi matimba ku ko loyi wansati a teka khuri. Loko ku tshuka ku va ni nyimpi vavanuna la'va nga enghena etindlwini a va pfumeleriwi ku ya e nyimpini, hambi ku ri eku hloteni ka swihari le'swikulu, kumbe swivandzana, mhaka leyo yi ni khombo e ka la'va humaka e masangweni. Va ^w tshukile e mi^htirhweni le'yo tano. Loko ngati ya wanuna ni ya wansati ti nga hlangani swinene wanuna ^w ta ondza ku chavisa loko nsati a tekile khuri; nkarhi wunwana na yena wansati wa khwayeka, kasi lava tingati ta vona ti twananaka ^w ta kuma va languteka hikwawo.

13. Swa yila leswaku wanuna a etlela ni vavasati vo tlula wunwe hi vusiku byinwe. Hi leswaku ^w ta kohleka laha a ~~ng khuya teka~~ ^w khuvazeka kona. ^w nga

Ku endla leswaku wansati a nga teki khuri swi tiviwa hi tindlela timbirhi ntsena. (1) Hi leswaku wanuna ^u fanela ku ka a nga enghenisi, a manisa ntsena e mindzhumbani. (2) Loko a enghenisa ^u fanele ku hatlisa a hlomula loko a twa leswaku swa huma. Ku sivela hi mirhi a hi xilo le'xi tirhisiwaka ngopfu, hambu xi nga va xi tirhisiwa, a hi vangani la'va tivaka mhaka leyi; na vona va ngo va va malembe lawa ku nga hlangana-hlanganiwa ni tinxaka ta va^umatiko.

14. Vungonwa byi andzile e ka vavanuna ni vavasati. Byi kona le'byi tshunguriwaka, byi kona le'byi nga tshunguriwiki. Wansati a nga endlwa hi nsele wa vanhu hi mirhi, leswaku a nga vi na mbeleko; kambe mirhi ya swi kota ku herisa vungonwa ~~le'yo~~ le'byo endlwa hi vanhu. Wansati va tshungula, na yena wanuna wa tshunguriwa.

15. Wanuna a a nga swi koti ku fihlela nsati wa yena leswaku xigangu xa yena i mani. A swi tala leswaku wanuna ^u laveriwa xigangu hi nsati wa yena. A swi tshama swi tiviwa hi vona vambirhi leswaku loko ku tshuka ku humelele ku karhata va ta tiva leswi va nga swi endlaka; ngopfu hi tlhelo ra makhombo la'ma vangiwaka hi ndlela leyi ya ku hanya ni vavasati e tindlwini.

16. Masangu ma yila ni ku yrisiwa swinene loko ku ri ni ntungu (vuvabyi bya xiwa), kumbe vuvabyi bya le ndyangu; kumbe loko ku lovile munhu, la'va nga nwi lahla va fanele ku tiboha va nga yi e masangweni ku endla nkarhi wa tinwheti timbirhi kumbe tirharhu. Hambu munhu a lo lahla xaka kumbe munhu ntsena swa yila ku ya e sangweni ku nga si basisiwa. Swi tano ni ka loyi a nge ntirhweni wa ku nyika nsati wa yena ekhuri, a nga na fanelo ni ku pfuna e ku lahla vafi. Swiyila leswi swi kona hi matlhelo hikwawo, hi leswaku le'xi yilelaka wanuna xi yilela na yena wansati.

17. A swi endleki ku etlela ni nsati wa munhu e ndlwini ya yena, mhaka le'yo tano yi nga endla leswaku nandzu wu tika, hikuva swi

vula leswaku mudyohi loyi ^w thumba yindlu ya n'wini wa nsati.
Loko vona vambirhi va twanana swa antswa ku kumana ku n'wana kwale
mhoveni va endla kona timhaka teto. Vugangu hambu byi tiviwa
leswaku byi kong, loko byi khomiwa byi ni miriho e hubyeni. Nsati
wa munhu ^w fanele ku chaviwa, wa chavisa.

18.

Ku ni van'wana vavasati, ngopfu la'vantswaha, lava swi va
taleleke, la'va rhandzaka ku tshama va ri ni wanuna, va swi kota ku
yengetela mufana loyi a nga si ki tiyelaka, loyi va tivaka leswaku
a nga humi nchumu, va hanya na yena. Mhaka leyi yi bihile swinene,
hikuva loko n'wana loyi a ngo thombela kona, swi vuriwa leswaku a
nga gungundza. Hi leswaku loko swi ngo huma ro rhang'a a ri lomo,
swi nga tala ku huma hikwaswo, a nga ha vi na nchumu. Kwalaho nsati
lo'wo tano i mudlayi. Ndziho wa kona, loko swi kumiwa, i NTSENGO.

19

Wanuna ku etlela ni wanuna a swi tiviwi hi xi-Tsonga. Swi
sungule ku twala leswaku ku ni timhaka ta muxaka lowu masiku lawa
kwale migodini ya le Khimbili (Kimberley) na Joni (Johannesburg).
E makaya ka va-Tsonga a swi endlwi, swa yila.

20

~~Wa~~ wanuna ku etlela ni xifuwo i nandzu lo'wukulu ngopfu, wu
rihiwa hi nhloko, hi leswaku munhu loy'a endlaka sweswo a vo dlaya.
Manguva lawa ya xilungu a va ha dlayi, kambe munhu wa rihisiwa
swinene.

21.

Swa endleka leswaku wan'wanyana a ala ku ya etlela ni nuna
wa yena. Kwalaho ku to byeriwa vakhegula, kutaku ni madyambu va
hwi khoma, nuna a nwi etlela, va ri karhi va nwi khomele. Loko va
endlile sweswo, a twile nuna a nga ha ali, wa swi kota ku andlalala
nuna sangu. Loko a tiya a ha ala endzhaku ka sweswo hi leswaku a
nga nwi lavi loyi wanuna; sweswo swa dlaya vukati.

Xikombiso.

Madumelana a a tekiwile i Makhuza. Madumelana a a nga nwi
rhandzi hikokwalaho ka swin'wana leswi a swi endla leswaku vutomi
byi nga tsakisi e mutini lowu. Madumelana a ala ku andlalala
Makhuza sangu. Mhaka leyi yi kombiwa e ka vatswatsi. Madumelana a

khomiwa hi vatswatsi lava, Makhuza a nwi etlela. A nga hlwelanga ku teka khuri, a veleka Makhananana. Kambe leswi Madumelana a swo k'endleka kona loko va nwi khomerile, ^u lo alela makumu, ku ko ku tengiwa, ku laveka leswaku XUMA xi tlhela, xi kutsuriwa. Tata wa Madumelana a nga pfumelanga ku humesa xuma; kambe leswi a yi ri ~~m~~ mi^ukarhi le'yi nga kusuhi ni xilungu, MANGUVALAWA, Madumelana ^u lo tirha a kuma xuma, a nyika tata wa yena a xi tlherisela ⁱ vⁱni va xona. H ni leswaku Madumelana ^u lo tikutsula.

22.

Nhwanyana loko a ri ni xigangu le'xi nwi rhandzaka swinene, xi navela ku nwi teka kambe xi nga swi koti, xa swi kota ku nwi phosa leswaku siku a yaka e vukatini a nga byi kandzi. A nga nwi endla leswaku a chava nuna kumbe a nwi nghanisa moya wunwana wo kar^hata. Loko a chava nuna ha kanyingi va sungula hi ku hlahluva ku vona leswaku le'xi karhataka inyini. Tinhlole ti ta komba loko a lo va machelwa (dambiketa), kutani ^u to laveriwa tinanga ta swona, a tlhela a va munhu.

Xikombiso:

Nwaximusana a a tekiwa i Muzilela. Kambe a a rhandziwa hi jaha ra ka Makhubele; masuku jaha leri hi loko ri nwi chela. Loko a ri e vukatini, va vona swi nga fambi swinene, va lo hlahluva. Tinhlole ti ba MACHELWA, masuku loyi wanhwanyana a tshunguriwa, swi hangalaka, a kandza vukati bya yena. Loyi a a nga cheriwanga ku ala nuna, kambe a a cheriwile moya, leswaku swi nga teki kahle.

Xikombiso:

Xigoloza wa ka Ndlhovu a ya hlomisa nsati e ka ka Hlomani. Xigoloza a a ri ni makwavo loyi a ha ri ki wuntswha, Loko loyi wa nhlomi a fika laha vukatini a ala ku andlalela mukhalabye Xigoloza sangu, a ku yena ^u rhandza ku andlalela Mafemana makwavo wa Xigoloza a ha ri ki wuntswha. Mukhalabye a ku: A swi na nchumu, xuma a xi lovanga, wa ha kandzile e mutini wa ka hina. Hi loko kunene loyi wanhwanyana a tekiwa ^{hi} Mafemana, vakulukumba va lungisa ^{hi} timhaka ta xuma hilaha ti yimeke ha kona laha mindyangu.

Mafemana a ba xuma a tlherisela Xigoloza; wansati a kandza vukati.

1 Masiku lawa swa humelela leswaku loko wanuna a hlomisile kambe a nga si heta e ku lovola, wa suka a famba a ya e xilungwini ku ya lava swo hetisa entsengo ni swo tipfuna swinwanyana swa ku hanya. Kumbe 1 ku chava ku ta khomiwa hi muthelo ni milandzu minwana le'yi tibyaka hi yena n'wini, loko a suka a famba a nga nyikanga ensati khuri, ^u n'wi ghenisile e miringweni. Loko nuna loyi a ya hlwela e ku vuya swi ko swi tlula malembe marharhu, loko a hunguka ni ^{wu} n'wana hambu o rihisiwa loyi wa munhu, ku soriwa n'wini wa nsati hikuva ^u lo suka a pfalerile, wo nge 1 nguluve. Loko a ri nhwanyana l'a twisisaka ^u ta va tirhisa leswaku nuna a hatlisa ku vuya, hikuva a nga ka a ngo ^a tshamela ⁱ tiva ro kala mati. Swi tiviwa swinene leswaku loko a ta laha vukatini ^u tele ku ta veleka vana, kwalaho a nga ka a ngo ^a tshama ⁱ va ri karhi va nga n'wi nyiki ntirho wa yena; ku nga leswaku nuna a va kusuhi a n'wi nyika vana.

2 Hosi ya ka Nkuna a yi endlile nawu wa leswaku loko ku kambiwa mhaka ya muxaka lowu, ku kumiwa leswaku nuna wa nsati loyi ^u tshamisile e xilugwini malembe marharhu, mhaka ya kona a yi nga rihwi; huvo a yi ku; Munhu a hi nguluve, a nga pfaleriwi. Wansati na yena 1 munhu. Nuna loyi a ngo lo tshamisa, na yena ^u na vona vavasati lomu a hungataka kona. Hikokwalaho na yena ^u loyi swa fanela loko a ntshunxeka a tipfuna e ka swa ntumbuluko.

3 Loko wansati a siyiwa a ri ni khuri, a sala a titshunxa, a kurisa xihlangi xa yena, a nga na ndzingo; ^u ta xi undla nuna a ko a vuya. Kambe loko swi tlula malembe marharhu nuna ^u a nga si vuya ^u nghena endzingweni hi ku navela ku kuma n'wana ^{wu} n'wana.

4 Kambe loko wansati a hlomile, a siyiwa hi nuna a ya edoropeni a nga n'wi nyikanga khuri, kutani a ya kholwa, loyi wansati ~~a nga sala~~ loko a nga sala a tvanana ni vanwana vavanuna, wa swi kota ku tiyela e vukatini le'byintsaha; va kutsula XUMA, hikuva a nga ka a nga tshameri tiva ro kala mati.

Khazamula wa ka Nhlangwini

Khazamula wa ka Nhlanguini a a tekile Nwa-jani wa ka Makaringe.

A suka a ya kholwa e xilungwini, kutani Nwa-jani a langutela a ko a karhala a twanana ni jaha ra ka ~~Nhlan^eki ni nwi teka~~ a tsutsumela kona, a ya tekiwa.. Loko timhaka ti fambile hi ndkela leyi, loyi wansati a nga na ~~nandu~~ nandzu; vanhu va nwi nkhenza, va ri karhi va sola loyi wanuna. Hikokwalaho swi nonon^while ku ya kutsula xuma e ka Makaringe hikuva ku hoxile va ka Nhlanguini.

2. Telakufa wa ka Xingange a a tekiwile e ka Rikhotso. Nuna a suka a ya kholwa. Telakufa a langutela a ko a bola mahlo. Masuku ndzhaku ka malembenyana yo tibohe ku langutela, kasi va le vukatini a va nwi kombi nuna, a tisukela a ya kandza e ka vahlvi^a, a tekana na Jozi wa Makhosini.

5. I fanelo ya wansati, nawu lowu a layiweke wona leswaku a nga na fanelo ya ku pfumelela wanuna ku hlangana na yena loko a ha ku tintshunxa; swa fana ni loko a vona ngoma ya vavasati. Na swona hoko a vona leswaku nuna ^wpfa a kokorhele mavabyi hi lomu a fambaka kona wansati ^wni fanelo ya ku alela nuna ku hlangana na yena. Loko loyi wanuna a karhata, loyi wansati ^wto byela ~~h~~ la'vakulu, vona va holovela loyi wanuna.

6. Wanuna ^wfanele ku etlela ni nsati wa yena minkarhi hikwayo loko swi fanela. ~~I~~ I fanelo ya yena. Loko wanuna a nga yi hetisi fanelo leyi wansati ^wto nwi byelela la'vakulu va nwi holovela.

7. Loko wanuna a nga yi e ndlwini ya wansati, wansati wa swi ~~ka~~ kota ku ya vilele^x ka va le vukatini, a va komba leswaku nuna wa yena a nga etleli na yena. Vona va ta lava ku tiva laha nandzu wu humaka kona, kutani va ta kota ku lulamisa timhaka, a ta esangweni. Wansati a nga na fanelo yo ya tilavela vavanuna handle ka loko swi nga lo lungisiwa hi vandyangu wa nuna wa yena, va nwi tshunxa ku famba a tilavela loko kumbe loyi wa nwana wa vona o va ngon^wha. Na swona loko ku ri ni wa le kusuhi swi to kombiwa yena, a nwi
velekisa

Ku hlwela ku teka khuri.

K24/11

Le'swi tsandzisaka mbeleko swi hlayile. Hambi leswi swi talaka, ku va kona e vanhu va xisati, swi kona kambe ni ka vona va xinuna. Loko nhwanyana ndzhaku ka ku tekiwa a vile ni nuna esangweni masiku lawa ma nga endlaka tinwheti timbirhi kumbe tirharhu kambe a nga vonaki ku hundzuka, swi yeriwa etinhlolweni swi ya kambiwa laha nandzu wu humaka kona. Ha kanyingi loko vahlahluvi va kamba hi tinhlolo ta vona ku tala ku kumeka leswaku mbeleko yi tsandzekisiwa hi swilo le'swi hlayeke. Ti ta sungula hi wansati. (1) Wansati loko a ri ni XILUMI a nga swi koti ku teka khuri. (2) NOMBE. Leswi swi kombeka loko wansati a languta ehenhla a vona nwheti swa nwi tata, ku huma ngati yo tala ni ku turisa masiku la'ma fanelaka. (3) Ndzhundzhwana. Loko wansati a halata mati a twa ku vava, mati ya yena ma basa. (4) Vuloyi. (5) Madambi. (6) Vumba. (7) Xirheti; (8) Ku tsandzeka ka wanuna. (9) swikwembu.

Wansati loko a ri ni xilumi a nga ki a yeriwa e tin'angeni le'ti hlahluvaka hikuva loko a vona nwheti swa tikomba leswaku wa hlupheka, twa ku vava. Mirhi wa kona i timitsu ta mphasamhala ni xikukutsu ni xintomana. Ta swekiwa a khula a ridzeriwa maswusu a dya. Nkarhi wunwana swi ta hatlisa ku tshungula nkarhi wunwana swa hlela, kambe swa pfuna.

N'ombe. Na yona n'ombe i vuvabyi le'byi nga laveriwiki n'anga ya tinhlolo hikuva vuvabyi bya kona bya tikomba. Mirhi ya kona i mpongompongo, mulubini nkanyi, timitsu ni mahanti, a swekeriwa.

Lewi Leswo kangandzeriwa kunene swi omisiwa wa orhela, a orhisa ni hala mahlweni, wa nkhisama ehenhla ka xirhengele, musi wu nwi mbulukela hala hansu.

Ndzhundzhwana na wona wa tikomba. Kambe lo'wo biha hiloko mati ya wansati ma va la'yo basa. Kwalaho ku to laviwa munhu loyi a swi kotaka ku tshungula wona kumbe loyi a tivaka mirhi ya wona.

Va tala ku swekela ntsondzentsondze ni huku ya mbhaha yi dyiwa yingga fayiwi marhambu.

Vuloyi. Leyi i mhaka le'yikulu ngopfu, le'yi tlhanyaka ni mindyangu. Yona yi laveriwa va-tinhlolo. Tona ti ta komba laha vuvabyi byi humaka kona, ti ta komba le'swi nga endliwa loko ku ta humelela miringo leyi. Ti ta komba ni mirhi le'yi fanekelaka ku tirhisiwa loko byi tshunguriwa vuvabyi lebyi.

Madambii vuvabyi byo endliwa (dambiketa). Byi tala ku vangeriwa wansati hi la'va nwi vengaka kumbe xigangu lexi a xi rha rhandza ku nwi teka kambe xi tsandzeka; masuku xi susela mavila kana kona.

Vumba hi loko wansati a swi kota ku veleka tinhloko kambe ti nga tshami, ti hundza sweswo-sweswo. Na swona swa tshunguriwa.

Xirheti. Lebyi i vuvabyi lebyi byi ngo vangiwa hi vusopfa bya vanhu. Loko nhwanyana kumbe wansati a hlangana ni wanuna a kutani a halatela e mindzhumbini hi ku chava ku nwi xurhisa, siku a hlanganaka ni nuna wa yena, hambi yena a chela endzeni, ntirho wu to va wona wa masuku. Nkarhi wunwana khuri ri ta onhaka ra ha ri ritsongo, nkarhi wunwana ri onhaka ri ri rikulu; na kambe nkarhi wunwana ri ta onhaka munhu a ri handle, hi leswaku ta fa a ri munhu va sungurile hi ku xinga.

Wanuna a nga velekiwa a ri ngonwa, a ri hava matimba ya ku andzisa vanhu; yoloye hambi a nga etlela ni wansati a swi humi, wansati a nga swi kotl ku hundzuka, nuna loyi hava matimba ya ku nwi xurhisa. Byi kona vungonwa byo k'endliwa; kambe byona bya tshunguriwa. Yoloye dyisiwa mahlungu, manwana a tlhaveriwa; na tindzhulwana ta xinkukwana le'xi sungulaka ku ringa kumbe xiphongo le'xi sungulaka ku vona leswaku xi nga tirha ntirho, swa enghena e mirhini leyi. Mirhundzu ya tinfenhe ni ya timhanti swi nghena kona.

Nwa-Muchwechwe tekiwile hi va ka Maluleke. Xilumi a a ri na xona. Leswi swi nga hatla swi voniwa lo nyikiwa yona mirhi ya xona, kutani xikanwe a teka khuri. Hambi swi ri tano khuri leri a ri lava ku seketeriwa. N'anga ya yena yi nwi nyikile yona mintsbyani khuri si seketeriwa, ri yina a ko a veleka munhu.

Khavakhava wa ka Manganye a a ri nhwanyana wo yimeka swinene. A tekiwa e ka ka R^hisimati. Nuna wa yena a a ri Nj^hMakanjhaka Godide. Swi tikombile xikanwe leswaku nhwanyana loyi ^u ni xilumi. Nuna wa ~~yan~~ yena a ringeta tin'anga ni tin'anga a ko a tshamisa e hansi. Loko a ri karhi a lava tin'anga leti a va tshikanga ku nwi ringeta na yena Njhakanjhaka hikuva a va ku kumbe na yena a nga na matimba ya wanuna. Hi loko Njhakanjhaka a ta teka tshengwe, vasati va yena la'vanwana va kuma swihlangi, kambe Khavakhava a nga humelelanga.

~~Nwa-Xokola~~ loko a hloma e ka ka Nkhavelana a ri ni ~~ndzhundzwhana~~ ndzhundzwhana. Loko va vutisa tinhlolo ti vula leswaku i vuvabyi loko a kuma mirhi le'yi fanelaka swi ta hangalaka. Kunene a laveriwa n'anga. N'anga yi ringeta, ndzhundzwhana wu hangalaka. Loko vuvabyi lebyi byi horile a nga ha hiwelanga ku teka khuri, ndzhaku a va ~~wansa~~ wansati ku fana ni vanwana wavasati.

Dedeya Nkhinsameri a a ri nhwanyana loyi a a famba ngopfu, a a nga siyi ^{wanuna} ~~munhu~~. Hambi va ri valungu a wa tiva yena. Kuwana kunene a a kuma mali hi mmiri wa yena. Loko swi ri karhi swi ya ~~ema~~ emahlweni hiloko a dambiketwa. Mmiri wa yena wu nyakala, a ku wo nge ko famba-famba swa-nchumu e mmirini; kutani tin'anga ta swona ti laviwa ku ta lumulula madambi lawa. Swi tekile nkarhi lo'wo leha Dedeya a vabya, kambe n'anga yi tirha hi matimba yi ko yi nwi kota. Madambi lawaya ma tshunguleka, a hanya. Loko a hanyile a nga ha hlwelanga ku kuma khuri. Dedeya a ~~veleka~~ ^u tinhloko; namuntlha ^u akile muti.

Nwa-Vukeya a a ri ni vumba. Yena a a kuma vana hi nkarhi ni nkarhi kambe vana va kona a va nga hanyi; a va hundza sweswo-sweswo. Ku file la'vo tala. Nuna wa yena Mahlekete a a nga tshembi tinhlolo, a a lava ntsena ~~emmi~~ e mirhi. Loko a tirhile ni tin'anga le'to tala na swona a feriwile hi vana la'vo tala swi kondza swi endleka leswaku vanwana va vona va hanya.

Xirheti a xi ri ni nhwanyana wa ka Mbhalati Nwa-Gogoza. Loko a tekiwile ^{hi} Dlayani Manghezi wa ka Ncayincayi ^u kumile khuri ro sungula hi nkarhi wa kona, ^u kambe ri hatlisa ku onheka. A tlhela a teka rinwana na rona ri onhaka. Swi karhatile ngopfu, swi ko swi ya e tinhlolweni. Tinhlolo ti komba leswaku i Xirheti. Va ^u tsandzekile ku kuma loyi wajaha loyi a va tlanga swinwe, a nga yena loyi a nga nwi vangela xirheti hi ku halatela ehansi, emindzhumbini, hikuva loyi wajaha a a khorwile exilungwini. Nwa-Goza ^{go} loko a a tlhelela kwale jaheni ra yena ri ya chela endzeni a ri ta va ri tshungurile vuvabyi lebyi. Kambe leswi va nga ha nwi kumangiki Nwa-Goza ^{go} ^u lo ka a fa a nga khomanga nhloko, a nga siyanga nchumu.

Dihadlha ~~ukuza~~ ^u a nga veleki, a yi ri ngonwa. ^u huhile ~~ngop-~~ nkarhi lowu a a fanele ku va a nga huhanga; na swona a naha ni vasati la'vakulu, hi loko va susa hikwaswo a nga sali na nchumu. Hambi ku ringetiwile hi matimba ku ringeta ku pfluxa matimba ya yena tin'anga ti tsandzeka.

Thanana a a nga veleki. Ku sungula swi lumbile ensati, kambe loko ku yiwa kona etinhlolweni swi kumeka leswaku wansati wa veleka swi tsandza nuna. Hi loko a laveriwa n'anga. N'anga yi ta nwi khoma-khoma. Yi nwi swekelela. Minwana mirhi yi khavutiwa kunene, Minwana yi swekiwa akhula mati ya kona; minwana a tlhaveriwa. Swi tirhiwa masiku yo lehanyana. Loko a vutisa kambe tinhlolo loko swi ringene leswaku a nga dlayilela mirhi ya yena, hiloko ti pfumela. Ku dlayiwa xinkukwana, ni xiphongo le'xi sungulaka ku khandziya, ku lungisiwa tindzhoho ta swona, ti pfanganisiwa ni mahlungu a dya, a tlhaveriwa. Ku nghena ni mirhundzu ya tinfene ni ya timbhonghola ta va matsume. Loko ku hundzile masiku manga ri mangani a endlwiwila sweswo ro hetelela, a ya hlanganisiwa ni nsati wa yena hi yona mirhi leswaku mmiri wa vona wu nga chavani. Loko nwheti yi hundza hiloko yi hundza na yena loyi wansati, a teka khuri. A wundla khuri ra yena a veleka nwana wa mufana.

Mbilanyana Xigege a a tekiwile ^{hu} Mathalaza wa ka Nghwenya. A nga kumanga xihlangi enkar^hji lo'wo leha. Va lavile tin'anga ni tin'anga va ko va heleriwa hi ku tshemba va tshika. A va nga lanwelanga makumu, kambe a va lo heta tin'anga leti va nga ti tiva. Hambi swi ri tano loko va twale^elela yinwana leyi va nga si ku yi ringetaka, a va yi kombela ku ringeta.

Sweswi a a ri nsati nkulukumba wa mhika. Va twale^elela n'anga ~~ya~~ yinwana ya le kule, leyi va nge ya swi kota ku bohela mbeleko, hiloko va ya yi ringeta na yona. Mukhalabye loyi a a tiva mirhi yo tala henhla ka vuvabyi lebyi bya mbeleko. Loko murhi lo'wo rhangwa wu nga humelerisi nchumu a a swi kota ku tirhisa wunwana, swi ko swi endleka hilaha yena a swi tivaka ha kona.

A nyika Nwa-Xigege swibohelwa (swinyandzana) swirharhu swa timi^ttsu timitsu le'ti katsa-katsiweke a ku: "Leti wa sweka u khula mixo ni madyambu; loko u nga si nwa u chela hlungu leri. U ta wu tirhisa a masiku ya ntlhanu na mambirhi u ri karhi u nga rivali ku nyunyeta hlungu leri loko u nga si nwa. Loko u hetile sweswo u ta ridza^h vuswa u dya; timitsu leti u ta ti umbeka e thobyeni." Mahlangu manwana a nwi tlhavela ku rhendzelekela xisuti ni laha nkaveni. Loko ku hela nkarhi lowu a nga vula wona, xikanwe hiloko Mbilanyana a teka khuri a veleka nwana wa mufana; ndzhaku a tlhandlameta hi nhwanyana. Nsati loyi a na a kurile, a nga ha swi kotanga ku veleka a ya mahlweni,^u lo yima hi yoloyi wa vuvirhi. Vanhu va hlamala ngopfu ku vona mhaka leyi. Ku humile homu ya xinkuzana yo hakela ntirho lowu, hikuva ^u tintshunxile hi mufana. Loko o nge ^u tintshunxile hi wa xisati a ku ta humesiwa thokazi.

Loko n'anga yi komberiwa ku ta tirha vuvabyi byihi ni byihi ku ni xi-ntshunxa-mirhi, yi nga mali le'yi humesiwaka loko a nga si sungula ku tirha. Vanwana va hamesisa ntlhanu, mbuti kumb~~e~~ pondo. Swi tano ni le ku boheleni ka mbeleko.

Xikanwe loko mutshunguriwa a hundziwa hi nwheti va hatlisa ku ya

tivisa n'anga ya yena leswaku munhu wa yena yimile hi ndlela yinwana. Kwalaho yena ta kota ku nghenisa minwana mirhi yo simeka ni ku seketela. Na yona mirhi leyi yi tirhisiwa ku fikela nkarhi lowu n'anga yi wu pimeke, hikuva loko swi tlula nkarhi wu nga tihela wu onha wu ri wona.

Somisa Maxopana tekiwile hi jaha ra ka Xikundzu wa ka Maluleke. Mbeleko ya yena yi nononwa. Va ya vutisa tinhloko. Tona ti komba leswaku nhwanyana a nga na vuvabyi, mbeleko ya yena yi lulamile; kambe ku holova swikwembu swi nge humile e mutini swi nga tivisiwanga

Kunene va muka na Somisa leswaku a ya phahliwa mhamba le'yi nga yona yi lavekaka. Vula byi kombile huku yo basa ya mbhaha; a yi dlayiwi, yi fanele ku fuyiwa loko yi hetile ntirho lowu wo phahla.

Ni mixo ku yiwa e gandzelweni. Vakulukumba, vana, vatukulu, va hlengeletana kona. Nkulukumba wa muti a ku: "Hi tile kwala ka nwina va tata wa hina, nwina va Zungeni na Nwa-Khosa, hi nge mi tshunxa nwana loyi a kotisa vanwana vavasati. Hi vula nwina va Xihosi, Mawewe, Hundzani; nwina va Nwa-Dewula; nwina va Rhanganani, hwina va Khokhozela. Hi vula nwina va Masiya, nwina va Nwa-Muphngola, na nwina va Mixiyi. Mi tele, vanwana ho pfanga ni ku mi rivala, hi ri mi byelana mhaka leyi, mi hi ntshunxela nwana loyi a sasekeriwa na yena a khoma tinhloko. Huku leyi mi nga yi vula hi yoleyi; Fole na rona hi leru. Swa-ku-dya hi to tisa mi ta dya, na vona vatukulu va nwina va ta tisa loko mi ri karhi mi va hlayisa, va hanya. Hina laha mutini a hi na mhaka ni nwana loyi, a hi tsakela leswaku na yena a fana ni vanwana vavasati, a kurisa muti wa nuna wa yena. Nwi toteni hi mafurha, mi nwi hlekele, na yena a tsaka."

Nwa-Maxopana a nga ha hundziwanga hi nwheti. Xikanwe a teka khuri, a tivula hi mufana. Ku tsaka ku va lo'kukulu laha mutini. Na yena Somisa a kandza vukati byo saseka swinene. Kumile swihlangi swa vafana ni swa wanhwanyana e ndzhaku ka loyi wa mativula.

Ndzimanyana ya 7. VANA. Ku hlayisa vana.

Leswi wansati a taka laha mutini ku ta andzisa rixaka ra nuna wa yena, hi yona fanelo ya yena le'yikulu ku kurisa ni ku hlayisa vana. Loko wansati a ri ni vana fanelo ya yena le'yo rhangha hi leswaku a vona leswaku va hlayisekile swinene. Vana va fanela ku kuma swakudya hi fanelo; va fanele ku lungiseriwa by'ettlelo hi nkarhi wa kona. Loko nwana a rila ^u fanela ku miyetiwa. Loko a ri loyi a ha anwaka, loko a rila ^u nyikiwa vele, a mbuyeteriwa, leswaku a rivala le'swi nwi karhataka; loko o na mbuyeteriwa o ^{ala} a ya e mahlweni ku rila, mana wa yena ^u ta swi tiva leswaku ku ni xa nchumu le'xi nwi karhataka. Kutani va ta hatla va nwi languta hi tlhelo ra mirhi. Loko a ri nsati wa vusopfa loyi a nga langutiki nchumu wa holoveriwa hi nuna kumbe a ko a biwa loko a nga hlayisi vana hi ku va hlantswa, ku va swekela, ni ku va ongola loko va vabya.

2.

Nwana lo'ntsongo ^u anwa eka mana wa yena; hi swona swakudya swa yena ^u, mafi ya mana wa yena. Loko nwana lo'ntsongo a swekeriwa maswusu, (vuswa le'byo vevuka) hi loko mafi ya mana wa yena ma nwi karhata. Sweswo swi hatla swi vonaka xikanwe loko nwana a karhatiwa ni mafi ya mana wa yena. Na swona la'va tinhlolo va hatla va swi kuma hi kona ku vutisa byona VULA. Loko va hlahluville va swi kumile leswaku nwana ^u fanela ku kuma swivuswana a nga si anwa e ka mana wa yena, mana wa yena ^u to endlisa xisweswo; E ndzeni ka yena ku ta hatlisa ku lulama.

Xindzimanyana xa 8. Vakatikulobye.

Vavasati la'va tekiweke hi nuna wunwe va vuriwa Vakatikulobye. Vona hivoxe loko va vulana va ri: Nkatikulorhi. Munhu wa vona a nga vula: Nyathela i nkatikulorhi; kumbe a nga ku: Nwa-Malaje i nkatikulorhi. Swi vula leswaku va tekiwile hi nuna wunwe, va kandzile vukati ^{ku} byiwe. Loko va swi rhandza va ri: Makwerhu. Kwalaho va tivita vamakwavo hikuva i va yindlu yiwe' nuna wa vona i tata wa vona. Na kambe loko wanuna a ri nene, vutomi bya yena byi khorwisa ni ku koka vanhu, loko ^u nwana wa vona a ri ni makwavo a nga

ya nwi tekela yena, a va nhlantswa ya yena.

Loko wansati a ha ku tekiwa, a nga si kuma nwana, swa karhata e ka yena leswaku ^u ta ku yini loko a vitana nuna wa yena. Munhu nkulukumba a va vitani hi vito ra yena. Loko a nwi angula a ri na yena ^u ri: NWINA. Kambe loko va ta va va ri ni xihlangi swi ta lulama, hikuva ^u ta nwi angula hi vito ra nwana: Tata wa Mání. a vula vito ra xihlangi. Loko a ri wanuna yena swa nwi olovela hikuva rito ra xifundzo ri ri: Nwa-Mani, a vula hi tata wa yena. Nwa-Masiya; Nwa-Matsakale; Nwa-Risenga.

Ku komba xichavo loko munhu a vulavula ni loyi a nga nkulu e ka yena ^u ri: Nwina. Va mi vitana tatana. Ndzi vula nwina manana. Hi xi^Ttsonga swi vuriwa loko u vulavula ni munhu. Kambe loko u vulavula hi munhu a swi endleki ku nwi vula "Vona": ^u vuriwa "Yena!" Masiku lawa xi^Ttsonga xi tekile ni ku ambala xi ^{Xi Venda} ~~Dvexa~~.

Nwa-Mani a nga ha twali ngojfu, ku twala "nwina" loko nuna ni nsati va fundzana. Na kambe munhu ^u ta twa leswi: Hahani va vula ku ri: e matshanweni ya leswaku: Hahani ^u ri: Masiya va vula ku ri: e matshanweni ya leswaku: Masiya ^u ri: Kasi loko munhu a vulavula na hahani kumbe Masiya ^u ri: Mi ri:

Munhu loyi a a ri ni vavasati la'vo tala, loyi a a tekile Tshengwe a a langutiwa a ri nkumaswakwe (hosi), vavasati a va tsakela ku tekiwa e tshengweni hikuva ntirho wo phamela nuna swa swa⁺ku⁺dya a wu vevuka, a va p^uh^uana, onwanan ni onwana a a ri ni siku ra yena.

Wanuna na yena loko a ri ni tshengwe a a ti twa a ri munhu; e ka yena swa⁺ku⁺dya a swi tala vanhu va phophana va vitaniwa hi swa⁺ku⁺dya. Loko swihlangi swi rila laha mutini, swi pfhumbisa muti. Loko vanhwana va kula xuma a xi nghena. Vamakwavo a va kuma swo lovola vasati, va anamisa muti wa tata wa vona; na yena tata wa

Vona a a teka loko a ha rhandza ku teka. Kunene vanhu hikwavo a va nwi languta a ri hosi.

6 Vanwana vavasati va kusetela ~~vavama~~ ku teka tshangwe. Loko a ri nsati lo'nkulu yena wa swi tiva leswaku hi yena nsinya laha mutini, vana va yena va ta va vona va ~~adya~~ indzhaka, kutani loyi wanuna loko a ri ni swilo swo tala, hambu swi ya hi mindyangu, swi ta tongiwa hi hosi ya muti.

7. Wansati loko a navela leswaku nuna wa yena a teka tshengwe ~~ri ka~~ nuna: Teka wansati, ~~mitirho~~ ya ndzi dlaya. Wanuna loko a fundza nsati wa yena e mhakeni leyi, ~~ta~~ ku: Ndzi lavele yena. Kwalaho wansati ~~ta~~ suka g yima a lavela nuna ensati. Loko a nwi kumile ~~to~~ vuya a ta vika, kutani ku lungisiwa xuma va ya lovola.

X Ngalati (Nwa-Mugwambana) a a tekiwile e ka Xipalana. A ku ka nuna: Teka nsati. Nuna wa yena a ku: Wo ndzi lavela wena. Hi loko Nwa-Mugwambana a suka a ya ka ka Mudlhankuzi, a ya vulavurisa nwana Ndhondhela (Milaleni). Yena a pfumela. Loko swi lulamile swinene Ngalati a ya vikela nuna wa yena. Yena a nkhensa, a humesa xuma va ya lovola, a hlomisa.

Nwa-Musengi nkat'a Masocha a ku ka nuna u fanele ku lava wansati hi ta ta pfunana ~~mitirho~~ ya laha ndyangu. Masocha a ku: Pamba u ndzi lavela, ndzi ta nkhensa. Kunene Nwa-Musengi a famba a lava. A ya kuma nhwanyana wa ka Nkwinka, a nga Jamela, a nwi komba timhaka, yena a nkhensa. Va ba xuma va ya lovola, a hlomisa, a ya kandza, a va nkatikulobye wa yena.

Loko wanuna a nga fundzi nsati wa yena ~~ta~~ na nwi byela leswaku a ya lava wansati, yena o pfumela. Ndzhaku a famba a ya tilavela. Kwalaho swi tala ku hoxa, hikuva yena ~~to~~ nchumu hi le'xi nga wansati, kasi kumbe ~~lo~~ lumeka ndzilo a hisa muti. Kambe-kambe swi hambene ni swa ~~xi-venda~~ xi-venda. Wansati a nga laveri

nuna wa yena ensati a nga rhumiwanga; swi endleka ntsena loko a nwi rhumile, a ku: Famba u ya ndzi lavela.

ku phamelana swa^uku^udya.

Wanuna loko a tekile tshengwe, vavasati va ri varharhu kumbe mune, va phamelana swa^uku^udya. Nsati loy'a nga rhangwa ku tekiwa hi yena nwinwa wa muti. La'vantswha loko va fika va fikela eka yena. Nsati loyi a landzaka loko a fika ^u fikela kwala mbiteni; kwalaho a ku si va ni ku phamelana hikuva loyi a fikaka hi yena loyi a nga mukhomi wa timbita. Loko a swekile ^u phamela wanuna; a phamela swihlangi, a phama xa yena ni xa nkatikulobye kumbe nwingi hikuva ^u hlomele ~~kana~~ kona ka yena.

Loko ku fika ^u nwanwa wansati hi yena loyi a nga ta sala e mbiteni, kwala ka nsati lo'nkulu; loyi a a khomile timbita a huma mbita ya yena. Kutaku loyi a fikaka a sweka a phamela wanuna, a phamela swihlangi, a phama xa yena ni nwingi (kumbe nkatikulobye). ^u ta phama kambe ni xa nkatikulobye ~~loyi~~ loyi a ha ku nwi humesaka mbita. Na yena nkatikulobye loyi loko a phamele nuna ni swihlangi swa yena, ^u phama ni xipandzwa xa nwingi (nkatikulobye lo'nkulu). Yena (nwingi) ^u ta dya ni loyi wuntswha hikuva yena wa ha ri embiteni Mimpandzwa ya nuna a yi vuri leswaku ^{u t} xa yi dya hikwayo, e-e, i nawu ntsena. Vuswa le'byi nga dyiwangiki byi ta sileriwa, mundzuku ma ta va madleke; loko ku nga endlwi sweswo, byi to nyikiwa ~~swihla-~~ swihlangi, swi dya.

Kapela Xivambu a a ri ni vasati va mune. Nsati lo'wo rhangwa a a ri Nwa-Muxwana; a teka kambe wa vumbirhi yena Nwa-Mpapalati. A tlhela a teka wa vurharhu yena Nwa-Gaja; wa vumune a a ri Nwa-Muchwechwe. Vasati lava ^u nwanwa ni ^u nwanwa a ri ni nsimu ya yena ni ngula ya yena. Nwa-Muxwana na Nwa-Mpapalati a va ri vona vini va muti; ntirho wa vona a ku ri ku vona swa masimu, ni ku fambisa mi^untirho ya ndyangu. E xitikweni a ku ri na Nwa-Gaja na Nwa-Muchwechwe. A ku swekiwa hi mbita le'yikulu mixo ni madyambu. Wunwe a a sweka ni

mixo wunwe ~~aa~~ a a sweka ni madyambu. A ku phamiwa swipandzwa le'swi ringanaka vanhu hikwavo va ndyangu. A va dyisa xisweswo lembe ri ko ri hela.

Mavele lawa a ma dyiwa loko ku pfuleriwa i ya Nwa-Muchwechwe. Loko ku hela ya Nwa-Muchwechwe, a ku engheneriwa ya Nwa-Gaja; loko ya ~~ya~~ Nwa-Gaja ma hela ku nghena ya Nwa-Mpapalati; loko ku hela ya Nwa-Mpapalati a ku nghena ya Nwa-Muxwana ku ta hetelela hi ya Mukhalabye Kapela; ni le ndzhaku loko Kapela a file va lo sala va hanyisa xisweswo.

1. (a) E mutini wa ka Gebula Hiliza wa ka Risimati a ku ri ni mune ~~wa~~ wa vavasati. ^{Nwu} ~~onwana~~ ni ^{nwu} ~~onwana~~ wa vona a a ri ni yindlu ya yema ni yindlu yo tshivela ndzilo le'swi akiwaka hi nuna wa vona; swivava a va ri ^{wa} swona hikwavo; kambe swivava ^{nwu} ~~onwana~~ ni ^{nwu} ~~onwana~~ wo tiakela. Ntirho wa swivava i wa vavasati laha tikweni ra ka Nkuna.

2) (Mhaka leyi yi humelele hi nyimpi ya Mujekejwa le'yi nga heta ~~vavanu~~ vavanuna va ka Nkuna ku sala vavasati va vaferiwa, kutani hosi yi lerisa leswaku ⁿⁱ ~~ntirho~~ yo kutla byanyi, ku aka swivava, madulu ni swinwana le'switsongo vavasati va fanele ku tiendlela leswaku la'va feraweke va ta fana ni la'va ha hanyeriwaka hikuva vanhu la'va va file loko va lwela tiko). Nsati wa yena lo'nkulu i Nwa-Mali. Hi yena loyi a a fambisa timhaka ta muti. Vavasati lava ^{nwu} ~~onwana~~ ni ^{nwu} ~~onwana~~ a a sweka moita ya yena. Wanuna a a phameriwa ^{hi} Nxalati a nga nsati lo'wo hetelela e ku tekiweni. Yena a a nyikiwile ntirho wolowo wa ku phamela wanuna. Loko siku ^x ~~Xero~~ a tsandzeka hi swa mmiri, a swi tiviwa ^{hi} Nwa-Mali ku komba loyi a fanelaka ku languta Mukhalabye hi tlhelo ra swa ⁿⁱ ~~ku-dya~~. ^{nwu} ~~onwana~~ ni ^{nwu} ~~onwana~~ a a phamela vana va yena. A a phamela nkatikulobye. Xipandzwa xa nkatikulobye a xi yisiwa e ka Nwa-Mali, hi laha hikwavo a va hlengeletana kona va dya. Na vona vana va vona a va hlengeletana ndhawu yinwe loko va dya, vafana hala, vanhwanyana hala. Vavasati lava ^{nwu} ~~onwana~~ ni ^{nwu} ~~onwana~~ a a ri ni nsimu ya yena, tshangava ra timanga, ⁿⁱ ~~ntanga~~ lomu a ~~hlayisaka~~ kona byalaka

^{ur}
Timbe^{ur}fu ta yena.

3. Loko wu ri nkarhi wa xirimo vavasati lava va tiyela e masinwini ya vona va ya rima ni ku hlakula. Nsimu ya nuna yona vasati lava va ya na yena va ya nwi pfuna leswaku yi hatla yi hela.

4. Mavele ya nuna a ma dyiwi loko va ha ri na wona lomu tinguleni ta vona. Loko va heleriwile hikwavo hi kona va vikaka e ka nuna. Hi kona a pfulaka wa yena enkundla a va phakela mavele.

Yukwele ni timholovo e xikarhi ka vavasati.

1. Yukwele hi byona byi tswalaka timholovo. Vavasati loko va lwela nuna, ^uonwana ^{ur}ri: " Mina a ndzi rhandziwi, ku rhandziwa Nwa-Mani. " ^{ur}onwana na yena a vula sweswo; Loko a ri wanuna wo kala dzanu ^{ur}ta na kuma mpfundla o nyika ^{ur}onwana wansati leswaku a sweka; kwalaho ^{ur}lumekile ritswha, ^{ur}kombisile loyi a nwi rhandzaka ^{ur}h kunene. " A mi voni swilo hikwaswo a swi dyiwi ^{ur}hi Nwa-Mani, hina a hi lo titshamela vito ra le vukatini, vukati a byi kandzanga ^{ur}hi va Nwa-Mani. Kasi va hundziwa hi nchumu. Lexi a xo ya kona, lexo xi ya kona; ho sala hi swi twa swi dyiwile lomu ka vutolo. Rivengo ra pfuka, va nga ha lavi ni ku vonana, ni ndzilo va nga ha okelani, va nga ha vulavuli swinwe.

2. Kambe leswo swi vangwiwa hi vusopfa bya wanuna. Mutini lowu wu yimisiweke hi nawu le'swo tano a swi swi koti ku humelela. Nsati lo'nkulu i mana wa vona hikwavo, hi yena a fambisaka swa laha mutini. Yini ^{ur}ni yini leyi wanuna a vuyaka na yona yi sumiwa e ka Manana loyi, hi yena mana wa vona; loko nsati ^{ur}onwana ni ^{ur}onwana a dyondzisiwile ku chava yena e ku fikeneni ka yena, a ku nga vi na kukarhata ka ~~nchumu~~ nchumu. Loko a nyikiwa nyama swi vonaka leswaku yitsongo va nge swi koti ku xekelana, yi to swekiwa kona e xitikweni xa mukhegula, va ta ta dya kona hikwavo; na swona swihlangi swa vona swi yi kumisa xisweswo.

3. Vavasati loko va tekiwile e mutini a hi hikwavo la'va nga ni mavoko. ^{NW}Wunwana wa gingirika, ^{NW}wunwana wa tsandzeka. Loyi wo gingirika wa ~~sizha~~ tirhandzisa. ^Nlungisela nuna hikwaswo hi nkarhi wa kona ni hilaha swi fanelaka ha kona, kwalaho nuna ^Nfanele ku nwi rhandza hikuva na yena loyi wansati wa nwi rhandza. Loyi wo tsandzeka ku gingirika wa tivengisa, hikuva wanuna ^Nta ta eka yena a ta lava yini. Loko a ri ni ndlala a ya ka yena ^Nta kuma ku nga ri na ^Nwa+ku+dya, hikuva mavoko ku lava; kwalaho a nga tikarhati hi ku ya kona kumbe ku rhandza munhu loyi a nga vuriki nchumu ha yena.

4. Nkarhi ~~wa~~ wunwana ^{NW}wansati ~~wa~~ kariha ku banga vulolo ni vusopfa. Hikokwalaho ka ku loloha ka yena ^Nta venga nkatikulobye hikuva yena ^Ntiva tifanelo ta yena ~~ta~~ ndyangu na swona wa ti endla. Endyangwini lowu ku nga ni ku holova lo'ko tano vasati va kona a va phamelani ^Nswa+ku+dya; va chava ni ku chelelana. Swihlangi swa vona na swona swi dyondzisiwa mhaka leyi, kutani a swi nyikani ^Nswa+ku+dya.

Swikombiso: (a) Jowula Muhlohlwane a a ri ni vasati vambirhi va ka Xingange. Vasati lava a va ri vamakwavo. Loyi wa hosi a a ri ni vukwele, a a nga rhandzi ku kandza ni wunwana wansati. Timbolovo ti pfuka, ku nga ha lulami nchumu. Loyi wa ndzisana hi ku vona leswaku nuna a nga vuli nchumu hi swona, a ku: Ndzi karhele; ndzi nge tlheleri kaya, swi tlula hi ku fa. Hi loko a nwa murhi, a fa.

(b) Mageza Khumalo a wulavurisa wanhwanyanale leswaku a ta teka nsati wa vumbirhi. Hi loko nsati lo'nkulu a arisa. Kambe lo'wanuna a phikelela, a ko a ^trhakisa. Kambe a swa ha yanga kule, xuma xi te xi nga si ya hi ^{lo}loko loyi wa hlomisa a tifambela, ku va kona ku fa ka vukati.

(c) Muthwayisa Ximatati wa ka Dzundzule na yena ^Nte loko a ku ^Nteka nsati wa vumbirhihi ~~loko~~ nsati a arisa a ku: U lava nsati

wo endla yini. Ndzi ku endlela hikwaswo, u pfumala yini?

Hiloko na loyi wa ka Dzundzula a tsandzekisa xisweswo ku teka nsati wa vumbirhi.

Ku landzelelana ka ku ya ka wanuna endlwini e ka vasati.

1. Wanuna^u bohekile ku ya e tindlwini ta vasati loko nkarhi wa^u nwanana ni^u nwanana wu fika. Wansati loyi a nga lumula nwana wa yena hi yena loyi wanuna a fanelana ku va e ndlwini na yena. Loko swi hatla ku katekisa a teka khuri (nyimba), nuna^u ta tshamisa kwala ndlwini ya yena, a hanya na yena ku ku swi endla tinwheti ta ntlhanu na yinwe. Ndzhaku ka nkarhi wolowo^u ta nwi tshika; a nga ha ri na nawu wo andlalela nuna sangu;^u tikile. Ni le mintirhweni ya hosi ya tiko a nga ha yi. Yena^u titirhela mintirho ya laha kaya. Loko a huma ka leyi yindlu^u to wisa switsanana, a ya enghena ka ya loyi na yena a landzaka hi ku lumula enwana. Loko a huma e ka yena a ya nghena ka wavurharhu, sweswo-sweswo.
2. Kungaku loko wanuna a ri ni xitekela-tihelo (ku rhandza^u nwanana ku tlula^u nwanana, a va a ala ni ku ta endlwini ya yena, = loko a ri wansati wa ku tswalwa, wa yi vika e ka vakulukumba a ku: Loyi wanuna a nga ha ti e ndlwini ya mina. Ndzi endla yini-ke? Loko yo na tengiwa loyi wanuna a nga twisisi, kwalaho wansati loko a tilavela vavanuna a nga na nandzu; loyi wa muonhi e ka vanwana a nga rihisiwi. Kambe loko wu va nandzu lo'wu yaka e hubyeni, a nga rihisiwa leswaku va nga ti tolovela ku onha swa vanhu va ku a va nga rihi.

Xindzimonyana xa 9.

Ku xaveriwa ka vavasati.

1. Wansati^u xaveriwa tinguvu to ambala, minkumba yo funengela ni vusiku^u minturhu yo funengela ni nhlikanhi, Musenga bya milenge ni bya mavoko byo bomba ha byona, Xuhlalu byo bomba ha byona. Swilo leswi loko wansati a ri na swona^u tiviwa xikanwe laka leswaku^u tekiwile hi nuna lo'wo yini. Loko yi ri mindyangu le'yi hanyaka

hanyaka xi-vanhu, loko loyi wa nuna a ri ni vamakwavo ~~vaxinauna~~
 (ngopfu tindzisana) va nwi pfuna ku xavela nsati loyi, ngopfu loko
 a ha ri nhlomi, vona lava va ha ri majaha va nga si va ni ya vona
 miti. Tindzisana leti ta nuna loyi ti twisisa swinene leswaku loyi
 wansati i mana wa vona. (Nsati wa ndzhaka va teka a ha hanyelwa)
 wanuna loko a hlayisa nsati a nwi bombisa ngopfu, na kona swa kombisa
 leswaku (Xa-Nwini-a-xi-fi-ntsena) ~~Xa-nwini-a-xi-bihi~~ .

Loko wansati a tekiwile ~~vatswari~~ ^{sw} a va ha boheki ku nwi ambexa,
 Loko ku lovori ~~le~~ ^{nwi}, ntsengo wu hlangene, mi kombela, va mi nyika, mi
 nga amukela, va nwi hlomisa. Kasi loko mi nwi siya kona, kasi vona
 va mi nyikile, i ntirho wa nuna vateki ku nwi ambexa. Vatswari va
 nga ha nwi xavela, kambe a swi va bohi ~~kukota~~ loko a nga si tekiwa.

Leswi Vavasati va xaverisiwaka xiswona.

1. Loko wanuna a vuya hi le ku tirheni ~~u~~ vuya a xavele vasati
 va yena swo k'ambala, swo funengela, ni swo bomba ha swona,
 Vavasati a va xaveriwa nguvu yinwe, yi handzuriwa hi ku ringana
 leswaku ~~nwana~~ ^{nwu} ni ~~nwana~~ ^{nwu} a kuma ya yena. Loko vatswari va loyi wanuna
 va ha hanya, swilo hikwaswo leswi a vuyaka ng swona swi ~~si~~ ^{si} e ~~ndzwa~~
~~ndzhalwini~~
 ndzhalwini wu fika wu tlalalatiwa e ka vatswari va yena, a va vikela
 ni ku va komba timhaka hikwato. Ndzhaku ka loko vona va swi vonile
 hi kona swi nga ta hlengeleterwa vini, va swona va phakeriwa.
 Lok ^o vatswari va nga ha ri kona, tata wa yena lo'ntsongo wa swi kota
 ku va yena tata wa yena e timhakeni leti. Loko a nga lavi ku va xavela
 wo va nyika mali hi ku ringana va ya tixavela hi voxo. Kwalano
~~nwana~~ ^{nwu} ni ~~nwana~~ ^{nwu} ta tixavela leyi a yi rhandzaka. Loko yi tiyile
 ni loko yi nga tiyanga swi ta tiviwa hi yena nwini. (Na loko va ri ni
 swihlangi na swona swi ta xaveriwa hi ku fanisiwa.)
2. Loko ti hlakala va ta tlhela va xaveriwa nkarhi wunwe, hi ku fana,
 Vanwana va nga va ni varikwavo la'va va nyikaka ~~linguvu~~, kambe sweswo
 a swi hlayi nchumu hikuva ~~swi~~ ^{swi} humi ka nuna wa vona, kambe munhu ~~wo~~
 wo va ni varikwavo, ~~lo~~ ^{lo} velekiwa, ~~huma~~ ^{huma} kaya.

wanuna ku ka a nga ambexi vasati.

1. Tindlela ti nga va timbirhi kumbe tirharhu le'ti nga endlaka leswaku wanuna a nga koti ku ambexa vasati va yena. A nga endlwa hi ku pfumala(vusiwana). Kwalaho m'ehleketo ya yena a yi koti ku tihundzuluxa, kutani a tsandzeka ku kuma swo ambexa vasati. Tihelo rinwana hambu a yi vona fanelo ya yena, hi ku ka a nga rhandzi ~~lay~~ wansati wo nwi tshika a famba ntsena; a ambele macakala. Na kambe swi nga endlwa hi futa ra wanuna.

2. Loko swi humelela hi ndlela ya futa swa nononwa ku swi tshungula; hambu a ngo byeriwa a nga swi koti ku hundzuka hikuva a nga endlwa hi vomu. Loko swi endlwa hi ku ka a nga rhandzi wansati swi nga hundzuka ntsena loko a nga endlwa leswaku a nwi rhandza. Loko swi endlwa hi ku ka a nga khathati, leswi a swi na murhi.

(a) Majosi Xigule a a ri ni nsati wunwe. Yena nwini loyi wanuna a a nga swi koti ku hlayisa hi tihelo ra swa k'ambala, hambu ku ri ku hlamba a swi nwi karhata ngopfu. Na yena nsati a a nga langutiwi hi munhu, hikokwalaho a a nga ambalukukotisa nsati loyi a nga ni nuna. Na yindlu ya yena a a nga kukuli, a wo nge vanhu va kona va rhurhile. Mhaka leyi a yi nga onhi nchumu hikuva a va fana nsati ni nuna.

(b) Laha wanuna a ha ri ki ni ^{va} vatswari va yena loko a nga xaveri wansati etinguvu, vatswari va nwi holovela. Loko na swona a nga ri na vatswari va ka vona va ta nwi tsundzuxa leswaku i xihoxo le'xikulu ku tshika nsati a famba ntsena. Loko a etlela a lo kwinya bya xiharhi loko a nga ya e ka rikwavo nuna loyi timhaka ti nga nwi tikela; loko swi ya kule a nga rihisiwa.

Xindzi^manyana xa IO. Nuna ku ya hi nghohe.

1. Laha tshengwe ri nga kona a swi tali ku pfumaleka leswaku vukwele byi va kona. Va kona vavasati la'va twisisaka tshengwe, va kona la'va nga twisisiki ku tekiwa va tela. Laha wansati a nga swakwe i hosi; kasi loko a ri e tshengweni wa swi tiva leswaku hosi i nsati loyi¹ a nga ~~hosi~~ humesa^{nuna} e lawini.

1. Loko wanuna a ri ni vasati, kutani a tikomba leswaku ku na loyi a rhandziwaka ku tlula vanwana, kwalaho ku fanele ku suka ritshuri. Kwalaho vasati lava va ta vengana, va tshamela ku holova, swi nga kala swi yisa laha va lowanaka, ni ku dlayelana swihlangi.

Risenga a a ri ni vasati varharhu. Nsati lo'ntsongo a a tirha ku twa. Loko a ^usilile byalwa vanhu a va byi tsakela ngopfu. Loko va ri karhi ~~va~~ nwa byona a ~~va~~ nga tshiki ku dzunisa loyi wansati: A mi byi twi, byi nga byalwa ka. Nwa-Dlokodla i wansati, Risenga ~~u~~ tekile tekile wansati. A nga na xitalo. Kwalaho ke Risenga a swi komba ~~swina~~ swinene leswaku Nwa-Dlokodla ~~u~~ le mbilwini ya yena. Nsati lo'wa le xikarhi a sungula ku vengana ngopfu Nwa-Dlokodla. Loko Nwa-Dlokodla a engile byalwa, loko a ha sukile ~~nsati~~ loyi a sala a chela munyu. Byalwa byi nga nweki, Nwa-Dlokodla a holoveriwa. Hi loko a ku ka ~~nuna~~ nuna wa yena: Tata wa Ntsenana, mo ndzi holovela ntsena, vasati lava va vakatikulorhi ^u nwana wa vona hi yena a nga onha byalwa lebyi. Loko mo swi xiya mi ta swi khoma; byalwa lebyi a byi lulamile, a byi nga ri na munyu. Kunene Risenga a endla leswaku Nwa-Dlokodla a hatla ku vandzekela a siva lebyi byi nga nyikiwa etinguluve. Loko byi handzeriwile, wansati a teka mbita a ya enambyeni. Luya muendli wa swona a ehleketa leswaku hi le'swa tolo, a suka xikanwe a ya ku munyu pitsi-pitsi; kasi Risenga ^u tumbelele. Hi loko a nwa dumela a ba. ^u Noyi ndzina, wa swi kota ku dlaya munhu wena. Hatlisa ^u boha u ya byela vatswari va wena ^u timhaka leti u ti endlaka. A teka swifunengelo a tukumeta handle. Wansati a ya e ka rikwavo. A fika a vulavula vunwa. Leswi vona a va swi tiva leswaku ^u tekiwile hi nuna lo'nene, va rhuma munhu ku ta kuma timhaka swinene. Loko va ti kumile va nwi tlherisile hi tipondo tirharhu, le'ti heleketa ^u raka hi byalwa, va ku: "Makhuvele a nga holovi, a a rhelete mbilu, hi lo veleka mmiri, a hi veleka mbilu. Makhuvele Mukonwana loyi hi nwi tivaka, hi nwi tshembaka; a nga na huwa na munhu, a a rhelete mbilu a amukela mbyana ya yena." Kunene Risenga a nkhensa, a amukela nsati wa yena. Ku sungula siku ^u zero a nga ha swi engetanga; vuxaka byi kula ka yena ni nkatikulobye, ^u Muti wa Risenga wu va muti wo rhula

Vasati lava va hanyisana swihene.

*this refers
to Muhlava
himself*

3.

Siku ri^{wu}hwana swi humelele leswaku nkulukumba (X) loyi a a ri ni vasati va ntlhanu, a nyika ^{wu}hwana wa la'vatsongo yindlu yo fuleriwa hi mazinki kasi loyi ^{wu}hwana yena ^{wu} le ka le'yo fuleriwa hi byanyi. Loko va phikizana hi ku rhandziwa hi nuna wa vona loyi wa yindlu ya mazinki a ku: ~~A~~ wo languta yindlu ya wena ya byanyi, hina vanhwanyana ta hina ti fuleriwa hi mazinki. Luya o nk'ala ku twa; hiloko a hisa yindlu ya yena le'ya byanyi, yi tswa, (X) a holova ngopfu, a va rhumela ka rikwavo ^{wu}hwana ni ^{wu}hwana. Vatswari loko va swi twile, va swi vonile ku biha ka swona, ^{wu}hwana ni ^{wu}hwana wa tona ^{wu} vuyisiwile hi homu. Nandzu lowo wu hulela kwalaho.

4.

Risimati Xigoloza wa ka ~~homu~~ a a ri ni vasati varharhu. Loko a aka yindlu le'yo rhanga, a nga yi kurisanga ngopfu. Loko a tshamile kona ni nsati wa yena lo'nkulu, a rhandza ku teka kambe hikuva a a ri ni XUMA, Kunene a teka nsati wa vuvirhi ni wa vurharhu, kasi ^{wu} ta ku loko a va akela tiyindlu a aka le'tikulu, le'to tlula le'yo ^{and}rhanga, na swoma ti sasekile. Nsati lo'nkulu a va ni vukwele, a lowa wa vakatikulobye; ^{wu}hwana a nwi nghanisa mafufunyani, loyi ^{wu}hwana yena a nwi enghanisa xidyiso. Vasati lava va nga ha pfuni nchumu e ka loyi wanuna.

NDZIMANA YA 9. Ku hlayisiwa ka vavasati hi nuna.

1.

Wanuna ^{wu} fanele ku lavela wansati hikwaswo leswi a swi p pumalaka. ^{wu} fanele ku nwi xavela tinguvu, ni tinguvu ta swihlangi swa swa yena; ^{wu} fanela ku nwi akela yindlu, swi va tano ni ka swihlangi swa yena; tshanga ra timbuti loko ^{ti ni} ~~ti ni~~ kona; vuhlayiselo bya timbewu hi tinxaka ta tona; swibya swo phamela swa ^{wu}ku ^{wu}dy a hi tinxaka ta swona; mindyelo, swinkambana ni swinwana; tinhlelo ni swintewana ni hikwaswo swo tirhela ka swoma. Na tona timbita le'tikulu ta byalwa. Hikwaswo swilo leswi wo tirha ni ku tirhela eka swona loyi wansati a hi nhundzu ya yena; i xuma kumbe nhundzu ya nwini wa muti. Kambe swi hlayisiwa

~~hlangana~~ hi loyi wansati.

2. Wansati ^u fanele ku kumeriwa hikwaswo leswi a tihelaka ka swona ni leswi a tirhaka ha swona; swi nga ri tano nuna wa yena wa soriwa. Na swona loko wansati a nga ri ni leswi a kotaka ku tirha ha swona ni ku swi tirhisa wanuna a nga swi koti ku langutela le'swi - nene e mutini, hikuva wansati a nga na swo swi tirhisa.

Xindzimana xa 2. Ku ongola nsati loko a vabya.

1. I fanelo ya wanuna ku hlayisa nsati wa yena; fanelo ^l leyi ya wanuna yi kona ku fikela loko va avanyisiwa hi rifu. Loko wansati a vabya i fanelo ya wanuna ku rhumela rito e ka vatswari va nsati wa yena le'ri va tivisaka leswaku ^u va pfuki. Laha mutini wanuna ^u fa fanela ku vona leswaku hikwaswo swi lulamile. ^u fanele ku ongola ~~nsati~~ nsati wa yena hi fanelo. ^u fanele ku lava tin'anga ti ta nyika mirhi ^S wakudya le'swi fanelaka muvabyi swi fanele ku va kona, a swi kuma hi nkarhi wa kona. ^u Vatswari ^u wa wansati vo byeriwa leswaku va swi tiva, a va ongoli, ku fikela loko kumbe vuvabyi byi ri le'byo karhata va nga ta ku kumbe na vona va nga pfuna ku ya lava tin'anga. Nuna wa yena ni ~~na~~ varikwavo hi vona la'va fanelaka ku chivirika ku tshungurisa nsati wa vona.

- (a) Cheyeza Manhlanza ^u vabyile a ri e vukatini. Va ringetile va le vukatini, tin'anga ni tin'anga, va kondza va vona leswaku va nge koti ku endla nchumu. Hi loko Va nwi vuyisa e ka rikwavo va ta hlamusela hilaha va nga tikarhata ha kona kambe swi nga pfunangiki nchumu. Va va kombela leswaku kumbe vona va nga va pfuna a ya beriwa hi moya a ri kwale kaya kumbe xana Xikwembu xi nga pfuna.

- (b) Vatswari va yena va nwi tekile, va ringetile ku lava tin'anga. Tin'anga ti ringetile ti tsandzeka, kambe e ku heteleleni va ya kuma mukhalabye loyi a nga kota ku nwi tshungula a hanya. Loko a hanyile va yile va ya vika kwale vukatini. Vona va nkhenisa ngopfu; va humesa swa N'anga, ^u Xutani n'anga ~~ni~~ yi hakeriwa.

ENDS 8869